

Antonella Borgo

**Un capitolo di storia della letteratura latina:
Ovidio, la poesia, la retorica dell'amore
(a proposito di scuola antica e moderna)**

Ovidio, *Tristia* 4, 10, 1-64:

Ille ego qui fuerim, tenerorum lusor amorum,
quem legis, ut noris, accipe posteritas.
Sulmo mihi patria est, gelidis uberrimus undis,
milia qui novies distat ab Urbe decem.
editus hic ego sum nec non ut tempora noris, 5
cum cecidit fato consul uterque pari.
si quid id est, usque a proavis vetus ordinis heres,
non modo fortunae munere factus eques.
nec stirps prima fui; genito sum fratre creatus,
qui tribus ante quater mensibus ortus erat. 10
Lucifer amborum natalibus affuit idem:
una celebrata est per duo liba dies;
haec est armiferae festis de quinque Minervae,
quae fieri pugna prima cruenta solet.
protinus excolimur teneri, curaque parentis 15
imus ad insignes Urbis ab arte viros.
frater ad eloquium viridi tendebat ab aevo,
fortia verbosi natus ad arma fori;
at mihi iam puero caelestia sacra placebant,
inque suum furtim Musa trahebat opus. 20
saepe pater dixit 'studium quid inutile temptas?
Maeonides nullas ipse reliquit opes.'
motus eram dictis, totoque Helicone relicto
scribere temptabam verba soluta modis.

sponte sua carmen numeros veniebat ad aptos, 25
et quod temptabam scribere versus erat.
 interea tacito passu labentibus annis
 liberior fratri sumpta mihi que toga est,
 induiturque umeris cum lato purpura clavo,
 et studium nobis, quod fuit ante, manet. 30
 iamque decem vitae frater geminaverat annos,
 cum perit, et coepi parte carere mei.
 cepimus et tenerae primos aetatis honores,
 eque viris quondam pars tribus una fui.
 curia restabat: clavi mensura coacta est; 35
 maius erat nostris viribus illud onus.
 nec patiens corpus, nec mens fuit apta labori,
 sollicitaeque fugax ambitionis eram,
 et petere Aoniae suadebant tuta sorores
 otia, iudicio semper amata meo. 40
temporis illius colui fovique poetas,
quotque aderant vates, rebar adesse deos.
saepe suas volucres legit mihi grandior aevo,
quaeque necet serpens, quae iuвет herba, Macer.
saepe suos solitus recitare Propertius ignes 45
iure sodalicii, quo mihi iunctus erat.
Ponticus heroo, Bassus quoque clarus iambis
dulcia convictus membra fuere mei.
et tenuit nostras numerosus Horatius aures,
dum ferit Ausonia carmina culta lyra. 50
Vergilium vidi tantum, nec avara Tibullo
tempus amicitiae fata dedere meae.
successor fuit hic tibi, Galle, Propertius illi;
quartus ab his serie temporis ipse fui.

utque ego maiores, sic me coluere minores, 55
 notaque non tarde facta Thalia mea est.
carmina cum primum populo iuvenilia legi,
barba resecta mihi bisve semelve fuit.
moverat ingenium totam cantata per Urbem
nomine non vero dicta Corinna mihi. 60
multa quidem scripsi, sed, quae vitiosa putavi,
emendaturis ignibus ipse dedi.
 tunc quoque, cum fugerem, quaedam placitura cremavi
 iratus studio carminibusque meis.

Seneca, *contr.* 2, 2

Vir et uxor iuraverunt, ut, si quid alteri optigisset, alter moreretur. vir peregre profectus misit nuntium ad uxorem, qui diceret decessisse virum. uxor se praecipitavit. recreata iubetur a patre relinquere virum. non vult. abdicatur.

(8) **Hanc controversiam memini ab Ovidio Nasone declamari apud rhetorem Arellium Fuscum, cuius auditor fuit, cum diversum sequeretur dicendi genus -. nam Latronis admirator erat. habebat ille comptum et decens et amabile ingenium. oratio eius iam tum nihil aliud poterat videri quam solum carmen.**

[...]

(9) **tunc autem, cum studeret, habebatur bonus declamator.** hanc certe controversiam ante Arellium Fuscum declamavit, ut mihi videbatur, longe <aliis> ingeniosius, excepto eo, **quod sine certo ordine per locos discurrebat.**

[...]

(12) **Declamabat autem Naso raro controversias, et non nisi ethicas; libentius dicebat suasorias: molesta illi erat omnis argumentatio.** verbis minime licenter usus est, non <ut> in carminibus, in quibus non ignoravit vitia sua, sed amavit.

Qualche indicazione bibliografica

- R. Barthes, *La retorica antica*, trad. it., Milano 1972
- S. F. Bonner, *Roman declamation in the Late Republic and Early Empire*, Liverpool 1969
- S. F. Bonner, *L'educazione nell'antica Roma. Da Catone il censore a Plinio il giovane*, trad. it., Roma 1986
- E. W. Bower, *Some Technical Terms in Roman Education*, *Hermes*, 89, 1961, pp. 462-477
- A. Gwynn, *Roman education from Cicero to Quintilian*, New York 1926
- G. Kennedy, *The art of rhetoric in the roman world 300 B.C.-A.D. 300*, Princeton 1972
- H. I. Marrou, *Storia dell'educazione nell'antichità*, trad. it., Roma 1950
- E. Matelli, *Perché sia necessario parlare di retorica in senso sistemico*, *Rivista di Filosofia Neo-Scolastica*, 4, 2012, pp. 725-754
- G. Moretti, *Si può ancora, oggi, difendere e praticare la retorica?*, in *Discorsi alla prova*, a c. di G. Abbamonte, L. Miletto, L. Spina, Napoli 2009, pp. 601-608
- L. Pernot, *La retorica oggi*, in *Discorsi alla prova cit.*, pp. 609-616
- E. Pianezzola, *Ovidio. Modelli retorici e forma narrativa*, Bologna 1999